

דיני כשרות במלחמה – עיון במשנת הרב גורן

הרב שרון צברי, סא"ל / רב פיקוד דרום

א. שמירת מצוות במלחמה

בספרו משנת המדינה, דן הרב גורן בדברי הספרי¹ על הפסוק "כי תצא מחנה על אויבך ונשמרת מכל דבר רע". שואל הספרי: "יכול בטומאות ובטהרות ובמעשרות הכתוב מדבר? תלמוד לומר ערוה, מה ערוה מיוחדת מעשה שגלו עליו כנענים ומסלק שכינה, אף כל מעשה שגלו עליו כנענים ומסלק שכינה".

על דברי הספרי כתב הרמב"ן²:

"וידוע במנהגי המחנות היוצאות למלחמה כי יאכלו כל תועבה ויגזלו ויחמסו ולא יתבוששו וכו' ועל כן הזהיר בו הכתוב 'ונשמרת מכל דבר רע' ... וגם זה מן הטעם שפרשנו כי מלבד האזהרות שבאו באלה העבירות החמורות יוסיף לאו במחנה שנשמר בו מכל אלו העבירות שלא תסתלק שכינה מישראל אשר שם, כאשר אמר 'כי ה' אלקיך מתהלך בקרב מחניך'".

מסיק מהדברים הרב גורן, כי באזהרה זו של "ונשמרת מכל דבר רע" באה התורה להזהיר שלא לעבור בעת מלחמה על עבירות חמורות המסלקות שכינה מישראל. וכן מוכח מדברי רבי יונתן בן עוזיאל שתרגם את הפסוק "ונשמרת מכל דבר רע": "ותסתמרון מכל פתגם דביש מפולחנא נוכריא וגילוי עריתא ושדיות אדם זכאי", שהם שלש העבירות החמורות בתורה האסורות בכל מקום וגם בתנאי מלחמה.

על פי זה ניתן להסביר את שאלת הספרי "יכול בתרומות ומעשרות ובטומאות וטהרות הכתוב מדבר"? הספרי רוצה לומר הרי במלחמה ובמחנה יתכן והלוחמים ייאלצו לאכול מאכלות אסורות על מנת להיות כשירים בלחימה. משמע מהדברים כי לא יתכן והתורה תזהיר על כך באזהרה של "ונשמרת מכל דבר רע".

הרב גורן מרחיב את העיקרון המובא בספרי: מכיוון שבמלחמה לא חלים דיני פיקוח נפש, שכן במלחמה מעצם היותה מלחמה גובה חיי אדם ובכל זאת התורה התירה לצאת למלחמה. זאת אומרת שמצות מלחמה אינה כמו כל מצוות התורה שעליהם נאמר "וחי בהם – ולא שימות בהם"³. לכן היתה הוה אמינא לספרי כי בעת מלחמה, בין במלחמת

1 כי תצא קיט, פיסקה רנד.

2 דברים פרק כג פסוק י.

3 סנהדרין עד ע"א.

מצוה ובין במלחמת הרשות, אדם יהיה מחויב למסור את נפשו גם על מאכלות אסורות ולא לטמא עצמו במאכלות אסורות, על כך בא הספרי ומחדש כי מאכלות אסורות אינן נאסרות במלחמה ורק שלשת העבירות החמורות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, נאסרו במלחמה.

כך סיכם הרב גורן את הדברים:

“לפיכך קבע הספרי ותרגום יונתן, שאין הכתוב מדבר אלא בשלש העבירות החמורות שגלו בגללם הכנענים, ואשר גורמים לשכינה שתסתלק מישראל, שהן אותן העבירות שנאמר עליהן “ייהרג ואל יעבור”, ועליהן הזהירה התורה “ונשמרת מכל דבר רע”. וזו אזהרה החלטית שיש לקיימה בכל התנאים של צבא ומלחמה, מאחר והן דוחות פיקוח נפש. מה שאין כן שאר העבירות שבתורה, המנויות בספרי, אמנם מוזהרים אנחנו גם עליהן לשמרן ולהקפיד על קיומם המלא גם במחנה, אבל מאחר שחלותן על אנשי צבא חלה בתוקף הצו האזרחי ולא בתוקף צו מיוחד שנאמר כביכול על מחנה בעת מלחמה, לכן כפופות הן לעבור עליהן כדי לנצח ולחיות, כי לחיים ניתנו. כלומר שכל שמתעוררת בקיומן בעיה של פיקוח נפש או כושר לחימה לקוי המקטין את הסיכוי לנצח בקרב, מותר לעבור עליהן כדי לנצח ולחיות, כי לחיים ניתנו ולא למות ולא להיכשל על ידן במלחמה”.

ב. מאכלות אסורות במלחמה

בפרשת מטות נאמר:

“ויאמר אלעזר אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת חוקת התורה אשר צוה ה' את משה אך את הזהב ואת הכסף וכו' כל דבר אשר יבוא באש תעבירו באש וטהר וכל אשר לא יבוא באש תעבירו במים”.

חכמינו לומדים מכאן לכל התורה כי טעם כעיקר דאורייתא ולכן בליעת איסור בכלים אוסרת, וכפי שאומרת הגמרא:⁵

“אלא יליף מגיעולי עכו”ם דאמר רחמנא כל דבר אשר יבוא באש למימרא דאסירי גיעולי עכו”ם, לאו טעמא בעלמא הוא ואסור, הכא נמי לא שנא”.

פרשה זו נאמרה לאנשי הצבא הבאים למלחמה, משמע, כי גם כאשר החיילים נמצאים בתנאי מלחמה מוטלת עליהם החובה של שמירת הכשרות.

4 במדבר פרק לא פסוק כא.

5 פסחים מד ע”ב.

בגמרא בחולין⁶ נשאלה שאלה:

”בעי רבי ירמיה אברי בשר נחירה שהכניסו ישראל עמהן לארץ, מהו? אימת? אילימא בשבע שכבשו, השתא דבר טמא אשתרי להו, דכתיב: ובתים מלאים כל טוב, ואמר רבי ירמיה בר אבא אמר רב: כתלי דחזירי, בשר נחירה מיבעיא? אלא לאחר מכאן. ואיבעית אימא לעולם בשבע שכבשו, כי אשתרי להו - שלל של עובדי כוכבים, דידהו לא אשתרי תיקו“.

לאור סוגיא זו פסק הרמב”ם⁷:

”חלוצי צבא שיכנסו בגבול עובדי כוכבים ויכבשום וישבו מהם, מותר להם לאכול נבלות וטריפות ובשר חזיר וכיוצא בזה, אם ירעב ולא מצא מה יאכל אלא מאכלות אלה האסורים, וכן שותה יין נסך. מפי השמועה למדו: ובתים מלאים כל טוב - עורפי חזירים וכיוצא בזה“.

והסביר הכס”מ⁸ כי היתר זה לא נאמר רק כאשר אנשי הצבא נמצאים ברעבון ובשעת סכנה שאין להם מה לאכול, אלא אף במקרה בו יש תחליף למזון שאינו כשר כל עוד שאינו מצוי כל כך. לשיטת הרמב”ם היתר זה הוא לחיילי הצבא בלבד, אך לא רק במלחמת יהושע ככיבוש הארץ אלא בכל מלחמה חיילי ישראל רשאים לאכול מאכלות אסורות.

לעומת זאת הרדב”ז בפירושו על הרמב”ם⁹ סובר כי היתר אכילת מאכלות אסורות במלחמה אינו רק בשעת הדחק וכשאין ללוחמים מה לאכול כמו שנראה בדעת הרמב”ם והמאירי לעיל. לשיטת הרדב”ז בכל מלחמה הלוחמים אינם צריכים לטרוח בכדי להשיג מאכל היתר והם רשאים לאכול מאכלות אסורות: ”כיוון שנכנסו לגבול העמים, אם ילכו לבקש מאכל היתר יקומו עליהם העמים“.

שיטת הרמב”ן¹⁰ שונה משיטתו של הרמב”ם והוא מקשה על הרמב”ם שלש שאלות:

א. היתר מאכלות אסורות נאמר לכל העם וכפי שמורים פשט הפסוקים ”והיה כי יביאך

6 יז ע”א.

7 הלכות מלכים פרק ח הלכה א, וכן דעת המאירי בחידושו למסכת חולין שם.

8 שם.

9 הלכות מלכים פרק ח הלכה א.

10 דברים פרק ו פסוק י.

- ה' וכו' ערים גדולות וטובות אשר לא בנית ובתים מלאים כל טוב אשר לא בנית....
ואכלת ושבעת".
- ב. פשט הפסוקים מורים כי היתר זה לא נאמר אך ורק בזמן רעבון אלא לכל תקופת המלחמה.
- ג. היתר מאכלות אסורות נאמר דווקא בזמן כיבוש הארץ.
לכן, הרמב"ן חולק על הרמב"ם ולשיטתו היתר זה הוא כללי לכל עם ישראל בשנות כיבוש הארץ בזמן יהושע. לשיטת הרמב"ן ההיתר הוא היתר כולל לכל עם ישראל ואפילו שלא בזמן מחסור.

הרב חיים מבריסק מסביר ומבאר את שורש המחלוקת שבין הרמב"ם לרמב"ן: לשיטת הרמב"ם, הגורם היחיד המתיר מאכלות אסורות הוא המלחמה, ולכן לשיטת הרמב"ם היתר זה קיים רק לחיילים היוצאים למלחמה כדי שיוכלו להילחם כהוגן, ואך ורק כאשר קיים מחסור במזון. לרמב"ם ההיתר הוא ל'גברא' היוצא למלחמה, דווקא לאדם היוצא למלחמה כחלק מרצון התורה שהלוחם ינצח במלחמה. לעומת זאת, לרמב"ן, היתר מאכלות אסורות במלחמה, הוא היתר ייחודי דווקא לכיבוש הארץ בימי יהושע ואינו שייך דווקא למלחמה. לכן, לשיטת הרמב"ן, מאכלות אסורות הותרו לכל עם ישראל ללא הבחנה בין חייל לאזרח בין לוחם לשאינו לוחם ואף שלא בשעת רעבון. זהו היתר ספציפי עבור כל מה שמוגדר במילים "ובתים מלאים כל טוב" יש היתר 'חפצא', היתר של כל מאכל איסור הנמצא בבתי הגויים.

לפי הרמב"ם שהיתר מאכלות אסורות הוא רק בשעת מלחמה ובכל מלחמה נשאלת השאלה מדוע למלחמה ישנו את הכח להתיר איסורים?

א. מלשון המאירי והרדב"ז נראה כי סיבת ההיתר הוא על מנת לאפשר את ניהול הקרב ללא מפריע, על מנת לא להטריד את הלוחמים בחיפוש אחר מזון כשר? טרדה בשעת מלחמה עלולה להיות לרועץ בשעת קרב ולכן התורה התירה כחלק מרצון התורה שעם ישראל ינצח במלחמה. ולא דווקא במלחמות יהושע אלא בכל מלחמה ומלחמה קיים ההיתר של מאכלות אסורות. העמדה הנפשית של הלוחם, שצריך להיות כל כולו נתון בסערת הקרב וברצון לנצח את האויב, הם אלו שהביאו להיתר מאכלות אסורות במלחמה.

וראים מהיתר זה עד כמה חשובה היא מחשבתו של הלוחם וריכוזו כל המאמצים הנפשיים בניצחון המלחמה, ובדומה למה שכתב הרמב"ם כי הלוחם צריך לסלק

ממחשבתו כל מחשבה הטורדת אותו "ולא יחשוב באשתו ובבניו וידע כי על ייחוד השם הוא נלחם".

ב. ההיתר הוא משום פיקוח נפש – אין הכוונה לפיקוח נפש ממש שהרי כל האיסורים הותרו משום פיקוח נפש, נראה לומר כי הכוונה היא לפיקוח נפש עתידי, מכיוון שהמלחמה היא ממלכת חוסר הודאות ואם הלוחם לא יאכל כעת הוא עלול להגיע למצב של סכנה ופיקוח נפש, על כן התירה התורה מאכלות אסורות במלחמה בכדי להקדים תרופה למכה ולמנוע מצב של פיקוח נפש שעלולים לסכן את הניצחון בקרב.

ג. היתר הדומה להיתר "אשת יפת תואר" – האור שמח מסביר שכשם שבמלחמה הותרה אשת יפת תואר, מאותה סיבה התירה התורה אף מאכלות אסורות במלחמה, וכך משמע בשו"ת הרמב"ם¹¹: "משום שהותר ליקחה לאשה באותה העת... מפני שלא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע, כמו שהותר להם באותה העת לאכול האיסורים ובתים מלאים כל טוב ואפילו כתלי דחזירי".

יוצא אם כן כי לדעת הרמב"ן אין שום היתר בימינו לאכול מאכלות אסורות במלחמה שהרי לדבריו ההיתר הוא במלחמת יהושע בלבד, וההיתר הוא לכלל ישראל, היתר ייחודי לאותם שנות כיבוש הארץ. לעומת זאת לדעת הרמב"ם היתר מאכלות אסורות נכון בכל מלחמה ובכל דור, וההיתר הוא ללוחמי הצבא או משום פיקוח נפש או טרדת המלחמה או דין מיוחד מדיני המלחמה כמו דין אשת יפת תואר.

בימים הראשונים להקמת צה"ל, נאלץ הרב גורן זצ"ל להתמודד עם שאלות חמורות מאד בענייני כשרות בצה"ל בתקופות קשות של לחימה, ימים בהם היישוב היהודי עמד בפני סכנה של מצור על ירושלים, טרום הקמת המדינה.

אבי רט, בספרו על הרב גורן "בעוז ותעצמות"¹², מתאר את עמידתו של הרב גורן אל מול לחצים כבדים שהופעלו עליו על מנת שיתיר אכילת מזון שאינו כשר לחיילי צה"ל:

"הבריטים השאירו אחריהם כמויות גדולות של מציות ושל שימורי בשר שנקרא "בולי-ביף". הבשר הזה נחשב לבשר טוב אבל אינו כשר כמובן. היו בירושלים מחסנים מלאים בהרבה קופסאות "בולי-ביף". מכיוון שבירושלים לא היה בשר ולא היה לחם, ומעט מאד קמח נשאר כדי לאפות לחם בעבור

11 סימן ריא.

12 עמ' 171.

תושבי ירושלים, התחיל לחץ של דב יוסף וחבורתו לספק לצבא את ה"בולי-ביף" של הצבא הבריטי, וכן את המציות שלהם וכמויות רבות של מנות קרב שהם הותירו. אני התנגדתי לכך בכל תוקף. האמנתי בכל לבי שבמצב הצבאי הכה קשה שבו אנו נתונים - כאשר אנו צריכים להילחם כנגד שבע מדינות ערב - אנו זקוקים להרבה רחמי שמיים.

אם חלילה נטמא את עצמנו ואת חיילינו באכילת בשר טרף, אני לא מאמין שתהיה לנו זכות מיוחדת בשמיים ונוכל להילחם כמו שהחשמונאים נלחמו, מעטים נגד רבים, מצבנו אף היה גרוע יותר מאשר בתקופת החשמונאים, ובירושלים בודאי".

הרב גורן מוסיף ואומר, כי הוא התיר בשר זה לחיילים ואזרחים פצועים הזקוקים לבשר לצורך רפואתם, אך נמנע מלהתיר זאת לחיילים בריאים מכיוון שסבר כי יכלו להסתדר בלעדי בשר זה. והסביר הרב גורן, כי לרוב השיטות אכילת מאכלות אסורות בלחימה לא הותרה באופן גורף אלא רק בסכנת חיים,, ורק במלחמת יהושע הותרו מאכלות אסורות אף אם אין מדובר בסכנת חיים.

ג. מדוע חייבה התורה להכשיר את כלי מדין והרי בזמן מלחמה הותרו גם מאכלות אסורות?

א. הרמב"ן¹³ מחלק בין מלחמת מדין לבין שאר המלחמות. מלחמה שנועדה לכיבוש שטח על מנת להחזיק בו, הותרו מאכלות אסורות; לעומת זאת במלחמת מדין שהיתה לשם נקמה ממדין, נהג איסור מאכלות אסורות, ואף השלל שהיה מכלים שבלעו איסור, נאסר והיה צורך להכשיר את הכלים. הרמב"ן מחלק בין מלחמת נקם למלחמת מנע והגנה ואף כיבוש. ויתירה מכך ממלחמת מדין אנו למדים הלכות הכשרת כלים.

ב. לשיטת הרמב"ם והמאירי שסוברים כי היתר מאכלות אסורות במלחמה נועד אך ורק בזמן המלחמה, ואך ורק כאשר אין פתרונות אחרים, מובן הדבר מדוע הוצרכו להכשיר את כלי מדין, משום ששלל זה נלקח בסיום המלחמה, ובסיומה של המלחמה אין שום היתר לאכול מאכלות אסורות.

ג. הרדב"ז כתב "כיוון שנכנס לגבול העמים אם ילכו לבקש מאכל היתר יקומו עליהם העמים ודמיא להא דאמרינן "צריך על עיירות העכו"ם ואפילו בשבת", וטעם זה לא נהג כלל בגיעולי מדין לאחר שחזרו מן המלחמה.

ד. לדעת הרב גורן היתר מאכלות אסורות בשעת מלחמה הוא היתר של אכילת המזון על מנת להשביע את רעבונם של הלוחמים, אך אין היתר על כלים אסורים, ואין היתר של שימוש בכלים שבלעו איסור מכיוון שניתן להכשירם, ולכן התורה צייתה על גיעולי כלי מדין כדי ללמד כי בליעת איסור לא הותרה.

ד. הכשרת כלים בשעת הדחק

בספר בעוז ותעצומות מתואר באופן מפורט כיצד הרב גורן מסר את נפשו על הכשרת הכלים בצה"ל בזמן מלחמת השחרור, כולל הכשרת המטבחים לקראת פסח. במציאות של חוסר בכח אדם, חוסר ביכולת ניהול וארגון, הרב גורן עשה כל מאמץ על מנת לאפשר לחיילי צה"ל מזון כשר ואכילה בכלים כשרים כהלכה. עבודה מאומצת זו של הרב גורן היא זו שבנתה את יסודות הכשרות בצה"ל, על דרך מה שאמרו חז"ל "כל מצוה שמסרו ישראל נפשם עליה עדיין מתקיימת בידם".

הרב גורן¹⁴ מתאר את ההכשרה לפסח שנערכה בצה"ל באותם ימים של מלחמת השחרור:

"לפני פסח כנסתי עוד פעם את כל בחורי הישיבות שהתנדבו לצאת להכשיר את כל המטבחים, ולמדתי אותם את כל ההלכות אשר היו זקוקים להם לצורך זה. בתנאי החירום של המלחמה והמצור של ירושלים לא יכולנו להקפיד על כשרות למהדרין מן המהדרין, כפי שהייתי רוצה שיהיה, וכפי שאנו רגילים לעשות תמיד. נתתי להם את ההוראות ואת ההקלות ההלכתיות שנבעו מהמצב ופיזרתי אותם בכל היחידות מסביב לירושלים".

הרב גורן מתאר כיצד הוא ממש מסר את הנפש שביחידות צה"ל ייערך ליל סדר כהלכתו, היה חשוב לרב גורן לשמר ולהיאחז ככל שניתן במצוות החג ולא לוותר. הרב גורן הבין כי דווקא שמירה זו בכל הכח על ליל הסדר ועל מצוות החג, היא זו שתתן לחיילים את הרוח לנצח במלחמה. שמירה על הכשרות בפסח ובמהלך השנה, ושמירה על מנהגי החג, חשיבותה בכך שהיא מחברת את חיילי צה"ל לעברם ולמורשתם. בדרך זו האמין הרב גורן כי יוכלו לנצח בקרב מתוך הבנה ומודעות על מה ניטשת המלחמה. הרב גורן חי בתפיסה כזו כי דווקא העמידה העיקשת על שמירת מצוות החג ועל שאר המצוות היא חלק מהכשרתו של הלוחם, היא חלק מהניצחון בקרב. על אף שהוא מציין כי הכשרת כלים זו אינה ברמת הכשרות הגבוהה הנדרשת בעיתות שלום, בעת מלחמה חשיבותה רבה מאד עבור חיילי צה"ל בפרט ועבור העם היהודי בכלל.

צה"ל עבר כברת דרך ארוכה בכל הנוגע לרמת הכשרות ודרישות הכשרות במטבחי צה"ל

הן בפסח והן בשאר ימות השנה. הכשרת המטבחים בצה"ל לפסח נעשית בכל החומרות והדקדוקים הלכתיים באופן בו בסוף יום הכשרת המטבחים, מטבחי צה"ל הוכשרו לפסח כהלכה. אמנם בכל שנה ישנו צורך לבנות תכנית של הכשרת המטבחים בשעת הדחק במקרה בו תתעורר חלילה הסלמה או לחימה בימים הסמוכים לפסח ובמצב זה לא יהיה ניתן להכשיר את מטבחי צה"ל באופן המהודר ביותר. ההלכה היהודית מקיפה את כל המציאויות, הן את מציאות השגרה בה ניתן לבצע את כל דקדוקי ההלכה והן במצב בו נדרש להקל. יש לדעת כי כשם שישנה הלכה לשגרה כך ישנה הלכה לחירום.

להלן עקרונות להכשרת כלים לשעת הדחק ופירוט לגבי חלק מהכלים כיצד ניתן יהיה להכשירם בשעת הדחק כאשר בעקבות מצב חירום לא ניתן יהיה להכשיר את הכלים כפי הנחיות הרבנות הצבאית שבשגרה:

א. נחלקו השו"ע והרמ"א אם סוג ההכשרה צריך להיות לפי רוב תשמישו או כפי השימוש החמור ביותר שלו. בשעת הדחק יש לסמוך להקל להכשיר את הכלי לפי רוב תשמישו¹⁵.

ב. כלים שמשתמשים בהם על גבי האור, ובשעת השימוש המים מגיעים לידי רתיחה – אין להגעילם אם לא שבשעת ההגעלה המים ירתחו ויבעבעו, וכבולעו כך פולטו.¹⁶ אך כלים שבשעת שימושם אינם מגיעים למידת חום גבוהה כזו, בשעת הדחק – ניתן להכשירם במידת חום אחת גבוהה יותר מאשר השימוש הרגיל בהם, אף שמימי ההגעלה לא יבעבעו בשעת ההכשרה¹⁷, ויש מקילים, אף בחום שהיד סולדת בו¹⁸.

ג. אם אינו יכול ללבן תוך החריצים – מחשש שמא הכלי ייהרס או מחוסר זמן, ישפוך במקום החשש לחמץ בעין חומר הפוגמו (אקונומיקה, נפט) ואח"כ יגעילו¹⁹. אין לחשוש שמא יש

15 פניני הלכה.

16 רמ"א תנב, א וכן בדרכי משה (סימן תנב אות ג) וראה משנ"ב (ס"ק ו) שכן הוא דעת השו"ע. יש אחרונים שהקילו להגעיל כלי ששימושו הוא על גבי האש – בכלי שאינו על גבי האש, ראה בשדי חמד (מערכת ה אות כג עמ' 431) שהאריך בזה להביא צדדים לקולא, וכ"כ הרב אלחנן ספקטור בעין יצחק חיו"ד סימן יג שמכיון שיש מי שסובר (ראה טור יו"ד סימן קכא) שהגעלה לכלי ראשון מועילה אף כשהעבירו את הכלי מעל גבי האש, בצירוף שיטת המאן דאמר שחמץ מקרי היתרא בלע – יש להקל בהכשר כלי ראשון בפסח אף בכלי שהעבירוהו מעל גבי האש, וכ"כ בנהר שלום (ונטורה, סימן תנא ס"ק ז). אלא שדבריהם צ"ע מאחר שמרגע שהסיר מורד מעל גבי האש – פוסקת רתיחתם וצ"ע.

17 עיין מקור חיים סימן תנא ס"ק ב, ובשו"ת שבט הלוי ח"ו סימן נו, דמעיקר הדין סגי בחום כעין הבליעה דכבולעו כך פולטו.

18 פסקי תשובות סימן תנא אות יג.

19 הגעלת כלים פ"ו סעיף ד, הלכות צבא עמודים 620-621.

חמץ במקום החריצים או החלודה שנמצאים מחוץ לכלי²⁰, ולכן יקפיד בעיקר על נקיון וליבון קל של תוך הכלי²¹.

ד. אף אם הכלים בני יומן, אפשר להגעילם לאחר שעה שישית – והוא שיהא שיעור המים פי שישים מדפנות הכלי²², או שיפגום את מי ההגעלה כך שברגע שהכלי יפליט את האיסור הנתון בתוכו טעם האיסור ייפגם וממילא אין חשש שהכלי יבלעהו שוב²³.
ה. בשעת הדחק, אין צורך לשטוף את הכלי לאחר ההגעלה²⁴.

ו. דנו הפוסקים אם גם בליבון אמרינן 'כבולעו כך פולטו', הנפקא מינה הוא לגבי כלי שבלע בשיעור חום שהוא פחות מאשר חום שניצוצות ניתזים ממנו, האם אפשר להכשירו במידת חום המקסימלית שלו אף אם לא יגיע לשיעור חום הנ"ל. בשעת הדחק, אפשר לסמוך על השיטות שמקילות להכשיר כלי הטעון ליבון חמור בשיעור חום גבוה אף שלא יגיע לכך שניצוצות ניתזין ממנו ומשום כבולעו כך פולטו²⁵.

ז. יש להעדיף במקרים מסויימים ללבן כלי בליבון קל מאשר להגעילו²⁶, זאת מפני מספר פרטים בהם הליבון יותר קל מאשר הגעלה.

(1) אין צריך לנקות את הכלי קודם שהוא מלבן אותו, משום שהליבון שורף את כל החמץ²⁷.

(2) אין צריך להמתין שיעברו על הכלי עשרים וארבע שעות מאז השימוש האחרון שנעשה בו בחמץ²⁸.

20 משנ"ב סימן תנא ס"ק מג, ודלא כהמקו"ח סימן תנא ס"ק ד, שכבר בשו"ע הרב ס"ק יז חלק עליו.

21 סדור פסח כהלכתו עמ' פד סעיף ד.

22 שו"ע סימן תנב סעיף א.

23 אגרות משה (י"ד ח"ב סימן לה). אפשרות זו מבוארת בשולחן ערוך יורה דעה סימן צה סעיף ד: "יראה לי שאם נתנו אפר במים חמין שביורה קודם שהניחו הקדירות בתוכה, אף על פי שהשומן דבוק בהן, מותר, דעל ידי האפר הוא נותן טעם לפגם". בש"ך (ס"ק כא) יצא כנגד דברי השו"ע, משום שלא מצאנו תקנה להכשיר כלי להגעלה אם לא שהוא אינו בן יומו או שיש שישים כנגדו, אך בחזו"א (או"ח סימן קכב ס"ק ו) צידד כפי דברי השו"ע.

24 משנ"ב סימן תנב ס"ק לד, דבדיעבד אף אם לא שטף כלל אין לחוש.

25 ראה ביחודה דעת ח"ב סימן סג, שסמך על כך לגבי הכשרת תנור, ובחזון עובדיה פסח עמודים קלב – קלה. יתירא מכך, אף כלים שבלעו על ידי האור שכתב המשנ"ב בס"ק לב שאם הגעילם או ליבן אותם ליבון קל – במקום הפסד מרובה או מניעת שמחת יום טוב אין האוכל נאסר, אפשר שבשעת הדחק, כשאינו יכול להכשיר בליבון חמור – יכול להכשיר בליבון קל ובהגעלה אף לכתחילה, מכל מקום צריך לעשות שאלת חכם בנושא (ראה בספר נחלת יעקב סימן מב – מג, ובספר דבר שמואל סימן שיא, לגבי השהיית כלי חרס מעת לעת על מנת שהטעם הבלוע בתוכו ייעשה נטל"פ – ואפשר יהיה לבשל בו לכתחילה, אע"פ שנטל"פ מותר רק בדיעבד, מכיון שאין לכלי תיקון אחר אמרינן דשעת הדחק כדיעבד דמי).

26 רמ"א סעיף ד.

27 הגעלת כלים, ו הערה א.

28 שם, ו טו.

(3) כלים שהכשרם בליבון, אינם צריכים שטיפה אחרי הליבון²⁹.

ח. במקום שהוא מלבן את הכלי ליבון קל – מפאת קוצר הזמן וכדומה כדלעיל, יכול להקל כפי שיטות הפוסקים שליבון קל הוא בשיגיע לשיעור חום שהיד סולדת בו³⁰.

ט. הפוסקים דנו אם אם צריך שכל הכלי יבוא במגע עם האש או שמספיק שרק חלק ממנו – לדוג' אם נניח את הכלי על כיריים של גז זמן מסויים, באופן שהצד שמונח על הכלי ירתח ודפנותיו יתחממו גם כן. ראה הליכות שלמה³¹ שמיקל בכך, וכן בהלכות צבא³². כמו כן ראה בפניני הלכה³³. אמנם, בסידור פסח כהלכתו³⁴ מבואר שיש לנקות את הכלי קודם השתמשות באפשרות הליבון הנ"ל.

י. הכשרת כלי שני לפסח: מדברי הרמב"ם³⁵ עולה השואה בין "כל כלי חרש שנשתמש בהן חמץ בחמין בין בכלי ראשון כגון קדרות, בין בכלי שני כגון קערות". אם כן, לענין כלי מתכות שאפשר להכשירם – יש להכשירם אף אם לא באו במגע עם חמץ אלא בכלי שני. המשנ"ב³⁶ העלה להלכה כפי שיטתם, אך בדיעבד אם בישל בכלי שני של חמץ יש להקל במקום הפסד מרובה או משום שמחת יום טוב (בשער הציון הסתפק אם הוא דוקא בכלי שאינו בן יומו, או שהוא אפילו בכלי בן יומו). השו"ע כותב שיש להכשיר אף כלי שני³⁷, וסיים שם – שבדיעבד אף בהדחה בעלמא סגי, אך כאן בעניין פסח החמיר, וכתבו הפוסקים³⁸ שאף בפסח יש להקל במקום הפסד מרובה ומניעת שמחת יום טוב³⁹. אמנם, יש אחרונים שסוברים שבכלי שני אינו צריך להכשירם כלל⁴⁰.

יא. הכשרת כלי שלישי לפסח: לדעת שער הציון – בכלי שלישי בודאי יש להקל אף שהוא בן יומו. צריך עיון בדבריו אם הוא רק לענין דיעבד אם בישל בו (דהא הוא הנושא המדובר שם) או שהוא אף לעצם חובת ההכשרה. אמנם ראה בפסקי תשובות שכתב "ב'שער הציון', סעיף

29 שם, יב ד.

30 שיעור ליבון קל לכתחילה הוא עד שהקש נשרף עליו מבחוץ כפי שנפסק ברמ"א שהוא באיזור 200-250 מעלות. אך הנו"כ כתבו שאפשר אף בשיעור חום שהיד סולדת שהוא לכל היותר 71 מעלות, הרבה אחרונים הקילו בכך – רע"א (הגהות על הרמ"א סעיף ד), וכ"כ שו"ע הרב סעיפים טז, יט.

31 פ"ג הערה ד.

32 עמוד 627.

33 127-128.

34 פרק ז, סעיפים ג-ד.

35 הלכות חמץ ומצה פרק ה הלכה כה.

36 ס"ק יא.

37 יו"ד סימן קה סעיף ב.

38 משנ"ב ס"ק יא, וכה"ח אות פד.

39 וכתב שם כה"ח שהוא דוקא בשאין הכלי בן יומו, ובשעה"צ אות י הסתפק בזה.

40 גר"א ס"ק ה, העמק שאלה על שאילות קלוז אות ט, משיב מלחמה ח"ב עמודים שנח – שסו.

קטן י', כתב להקל בכלי שלישי אפילו בלא הגעלה כלל. ומשמע מפשטות לשונו, שאף שלא בשעת הדחק והפסד מרובה מיקל. אבל ב"שולחן ערוך הרב", אינו מיקל אף בכלי שלישי או רביעי, אלא אם כן יש הפסד מרובה, או מניעת שמחת יום טוב.

יב. הרשב"א בתורת הבית היקל לבשל תבשיל חלבי בקדירה בשרית למרות שלא עבר עליה מעל"ע, והוא שבין התבשיל הבשרי לחלבי – בישלו בו תבשיל פרוה כגון ירקות או אפילו מים וכדומה. מבואר בפוסקים⁴¹ שדברי הרשב"א לא נתקבלו להלכה, אך הש"ך בנקודות הכסף⁴² כתב להעמיד את דברי הרשב"א להלכה. אמנם, האחרונים⁴³ דחו את דברי הרשב"א מהלכה, אך בפרי תואר כתב שאם עבר מעל"ע מבישול הבשר – מותר לכתחילה לבשל בו חלב והזבחי צדק וכה"ח סמכו על דבריו בשעת הדחק. מכאן, נוכל ללמוד לעניננו, שאם עבר מעל"ע מבישול החמץ, ובישלו בינתיים תבשיל שהוא לא חמץ ואף אם הרתיחו בו מים – אפשר לסמוך בשעת הדחק לבשל בהם תבשיל לצורך פסח.

יג. הכשרת כלים במהלך הפסח – לדעת השו"ע, יש לחלק בין כלי שהוא בן יומו לבין כלי שאינו בן יומו, דכלי בן יומו דאחר שש שעות שאיסורו הוא בששים בעי ששים כנגד הכלי, ובתוך פסח עצמו – אי אפשר להכשירו בכך משום שאיסור חמץ במשהו, אך כלי שאינו בן יומו מכיון דס"ל לשו"ע דנטל"פ מותר בפסח – אפשר להקל להכשירו על ידי הגעלה אף בפסח.

לעומתו, כתב הרמ"א⁴⁴: "ואם לא הגעיל קודם זמן איסורו יכול להגעיל עד הפסח, שאז חמץ במשהו ואינו מועיל הגעלה, שחוזר ובו"ע" והוא אפילו בכלי שאינו בן יומו⁴⁵. אך ראה בדברי ערוך השולחן⁴⁶: "אמנם הרמ"א החמיר לאסור תבשיל שנתבשל בפסח בכלי של חמץ, אף שאינו בן יומו. אך המיקל לעניים לא הפסיד. מפני שבשעת הדחק, או בהפסד מרובה, מותר לאכילה שהרי נותן טעם לפגם אינו אלא חומרא בעלמא". המשיך הרמ"א: "אבל מותר ללבן כלי תוך הפסח" ובספר הגעלת כלים⁴⁷ כתב להקל אף בלבון קל.

יד. הגעלת מספר כלים יחד – כתב השו"ע "לא יניח כלים הרבה לתוך כלי ויגעילם יחד, אם נוגעים זה בזה" משום כך, אפשר יהיה להגעיל מספר כלים יחד, אם יתקיים התנאי הנ"ל וכמבואר בערוך השולחן "ואצלינו מניחים הרבה כלים קטנים לתוך נפה שיש בה נקבים

41 ב"י, ט"ז, מהרש"ל.

42 ד"ה "ונראה לי".

43 כה"ח אות לא.

44 תנב, א.

45 משנ"ב שם.

46 תמז, כא.

47 ז, ז.

גדולים ומשימין הנפה לתוך היורה ומשהין הנפה בהיורה עד שמי הרתיחה עולה על כל כלי סביב סביב ויזהר שבהנפה יונחו כל אחד בפני עצמו ויהיו רפויים ולא מדובקים זה בזה ולא להנפה". טו. הגעלה על ידי מים עכורים – כתב הרמ"א "אם מגעיל הרבה כלים ביורה עד שמרוב פליטת הכלים נעשו המים כציר, אין להגעיל עוד באותן המים". ובמשנ"ב החמיר שלא להסתמך על הגעלה זו אפילו בדיעבד ואפילו בכלים שאינם בני יומן, אך ערוך השולחן היקל לעניין דיעבד וכן כתב מה"ח. אלא שכתב מה"ח שהוא דוקא אם נתבשל בכלים הללו, אך לא להתיר שימוש בהם על בסיס הגעלה זו, וראה בשו"ת מלמד להועיל⁴⁸ שכתב לגבי כלים שהגעילום בשאר משקים שכתבו הפוסקים להקל בהם בדיעבד "נראה לי דבשעת הדחק ואי אפשר בענין אחר כדיעבד דמי".

טז. כלים שנשתמשו רק בחלק מהם בחמץ ושאר כל הכלי בלע משום דינא ד'חם מקצתו חם כולו' – אפשר להכשיר את המקום שהכלי בלע בו, ואת שאר הכלי – בערוי מכלי ראשון. ובדיעבד – שהגעיל או ליבן רק את החלק שבלע חמץ אפשר לסמוך על שיטת הראשונים שאף בהכשרת הכלי אמרינן 'חם מקצתו חם כולו'⁴⁹.

48 ח"א סימן צו.

49 ראה ש"ך בסימן קכא – שכל דברי הרשב"א שהחמיר להכשיר את כל הכלי הוא משום דאיסורא בלע, אך אם היתרא בלע – אמרינן חם מקצתו חם כולו אף בהכשרת הכלי. דעת הטור היא גם אם בלע איסורא להכשיר רק את מקום הבליעה בין בליבון ובין בהגעלה, כמבואר שם בט"ז. אפשר עוד לצרף את שיטת המהר"ם מ"ץ שכתב שדין 'מקצתו חם כולו' לא אומר שבליעת האיסור עוברת לכל חלקי הכלי, ראה שם בש"ך שהעמיד את דעתו להלכה (אלא שסיים שלעניין ליבון לא אמרינן הכי, אלא רק אם בלע על ידי מים).